

УДК 141.(043.5)

О. Ю. Білянська,

канд. філос. наук, ст. викладач,

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, філософський

факультет, кафедра культурології,

вул. Новосельського, 64, м. Одеса, 65000

ШЛЯХИ ДО ПОШУКІВ НОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ВІДПОВІДНО КОНЦЕПЦІЇ ВІДЧУЖЕННЯ МИКОЛИ БЕРДЯЄВА

У статті аналізується філософська концепція подолання відчуження людини від суспільства у творчості М. О. Бердяєва. Особа, за Бердяєвим, це вільна творча істота, що намагається знайти шляхи поєднання із суспільством або звільнитися від природної та соціальної детермінації. Можливі шляхи подолання духовної кризи та об'єктивації — поява оновленого християнства. Творчість людини виступає як конструктивний принцип буття, призначення людини у світі та один із шляхів подолання відчуження.

Ключові слова: відчуження, об'єктивація, особистість, культура, творчість, суспільство.

Оригінальні й самобутні погляди на органічне співіснування людини та суспільства, людини в суспільстві, ті явища відчуження та інституційні зміни, що у ньому відбуваються висловлювали багато філософів. Ми вважаємо, що заслуговують на особливу увагу та вивчення сучасними соціальними науками філософські роздуми з даної проблематики М. О. Бердяєва.

Вивчення теоретичної спадщини М. Бердяєва має велике значення не тільки в тому, що поглиблює знання змісту його філософських і соціально-філософських ідей, але дає змогу краще зрозуміти ті процеси та тенденції, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, сприяє адекватному створенню теоретичного і практичного бачення характеру і напрямку суспільних змін, насамперед тих, які розкривають динаміку в явищі відчуження, зокрема, в сфері відношення людини і суспільства.

Дослідження даної проблеми є актуальним з огляду на сучасні теоретичні й практичні проблеми суспільного розвитку України і світової соціальної динаміки, які вносять в зміст і механізм розв'язання проблеми відчуження людини від суспільства своє соціально-конкретне бачення, що впливає з особливостей нинішніх суперечностей світу. В зв'язку з цим звернення до проблеми відчуження в наших умовах має гостро злободенний характер і вводить в поле ключових сторін суспільної діяльності. Воно має актуальність в плані розгляду та вирішення явищ відчуження в сучасному українському суспільстві, які існують та проявляються як в соціально-духовній сфері існування людини, так і в сфері сучасних економічних процесів

Ті процеси, що відбуваються у сучасному суспільстві, гостро обумовлюють необхідність глибинної зміни стилю та форми мислення, переходу

від суспільної свідомості людства до розуміння єдності життя на Землі, інтеграційного аналізу соціальної та духовно-культурної практики і на основі цього прогнозування та творення майбутнього. Вирішальною методологічною парадигмою сучасної діяльності людини має стати творчість. Саме ж місце творчості в структурі діяльності людини буде змінюватися відповідно до перетворення середовища її існування із природного на соціальне, засноване на технічних досягненнях. Можна сподіватися, що формування нової соціально-економічної та духовної реальності буде перебувати у прямій залежності від того, якою мірою ці процеси будуть пронизані творчо-синтезуючою діяльністю людини, наскільки в них будуть панувати принципи гуманізму, соціальної та особистісної свободи, моральної відповідальності.

Нині особливо актуальною є потреба в активному розвитку творчого, інтелектуального потенціалу кожної особи, що повинно призвести до творчого, інтелектуального розвитку суспільства в цілому. В реалізації цього завдання провідна роль належить гуманістичній філософії, і зокрема, філософії М. О. Бердяєва.

Розглядаючи проблему творчості як форми духовного існування людини, творчого акту у реалізації особистості, подолання людиною за допомогою творчості відчуження від суспільства у філософії М. Бердяєва треба сказати, що дана проблематика потребує подальшого розгляду в сучасній українській філософській думці.

Потребують подальшого висвітлення такі питання, як розуміння творчості як одного з шляхів подолання людиною об'єктивації світу; розуміння творчості як форми духовного існування людини; взаємна реалізація свободи в творчості та творчості у свободі; подолання на основі творчості рабства людини та творення людиною історії;

Дуже гостро постала у філософії М. Бердяєва проблема відчуження та рабства людини. Ця проблема є сучасною та актуальною і у сьогоднішні.

Рабство розглядається філософом як відчуження людини, відчуження від суспільства, від продуктів творчості, від власного духовного начала. Головну причину рабства людини Бердяєв вбачає у об'єктивації, яка пригнічує людину та розриває єдність людини з її особистісним духом. Об'єктивація виступає основним джерелом рабства людини. Вона завжди протистоїть суб'єкту, особі, людському "я" у його свободі. "Джерелом рабства завжди є об'єктивація, тобто екстеріоризація, відчуження. Це є рабство в усьому — у пізнанні, у моралі, у релігії, у мистецтві, у житті політичному та соціальному. Подолання рабства є подоланням об'єктивації" [3, с. 44].

Порівнюючи дану позицію М. Бердяєва із відповідною позицією М. Бахтіна у статті "Про глибину над землею" автор Ю. Іщенко наголошує: "Являючись породженням волі, об'єктивація у той же час, за переконаннями Бердяєва, стає тими путями, котрі сковують людську волю: об'єктивність, даність, предметність, котрі існують самі по собі, розглядаються джерелами неволі людини" [6, с. 404].

Рабство, на думку Бердяєва, завжди характеризує пасивність. Спроба людини вирватися із замкненого кола об'єктивації може здійснитися лише

за допомогою творчого акту, у якому особа долає не тільки об'єктивований світ, а й саму себе, підіймаючись на вищий духовний рівень. “Сенс творчості у випередженні перетворення світу, а не у закріпленні цього світу у об'єктивній досконалості” [3, с. 88].

З усіх форм рабства найбільш складною Бердяєв вважає рабство людини у суспільства. Ця форма рабства переслідує людину протягом майже всієї історії. “З усіх форм рабства найбільше значення має рабство людини у суспільства. Людина є істотою соціалізованою протягом тривалих тисячоліть цивілізації” [3, с. 72].

Життя людини невід'ємно пов'язане із суспільством. Суспільство відіграє дуже велику роль у житті та реалізації людини, але саме воно й є тією силою, котра пригнічує та знеособлює людину. Суспільство стає перешкодою у особистісній реалізації та самовизначенні людини. “Суспільство виявляється нібито особистістю більш високого ієрархічного ступеню, ніж особа людини. Але це робить людину рабом” [3, с. 74].

Подолати рабство у суспільства людина може тільки за допомогою творчого акту, творчості. “Творчість є визволенням від рабства. Людина є вільною тоді, коли вона знаходиться у стані творчого піднесення” [3, с. 127]. Своєю творчістю людина долає рабство як відчуження від суспільства, людини, продуктів творчості, історії. В даному контексті творчість розуміється Бердяєвим як крок до особистого спасіння, визволення від об'єктивованого світу. Для того, щоб творити людина повинна бути особисто вільною. Творчість, на думку Бердяєва, виступає внутрішньою основою для самовдосконалення та самореалізації людини.

За допомогою категорій “об'єктивація” та “творчість” філософом виводиться поняття “культура”. На думку М. Бердяєва, класична культура є досконалою об'єктивацією. Дух в культурі, релігії, моралі, науці, мистецтві є об'єктивований дух. “В об'єктивації культури охолоджується вогонь творчості, творчий зліт угору притягується униз, підкоряється закону. І не настає преображення світу” [4, с. 472].

В культурі відкривається трагедія людської творчості, тому що творчі продукти не співвідносні із екстазом творчого воління, духовною наповненістю творчого акту.

М. Бердяєв наголошує на тому, що непримириме протиріччя існує між культурою та релігією. На його думку, релігія творить життя, а культура творить цінності. На цій основі народжується трагедія творчості, у якій проявляється прагнення до творення нового життя, а не нових “наук та мистецтв”. “Творчий акт, творчий вогонь знаходиться у царстві суб'єктивності, продукт же культури знаходиться у царстві об'єктивності. В культурі відбувається нібито все те ж відчуження, екстеріоризація людської природи. Ось чому людина потрапляє в рабство у культурних продуктів та цінностей” [3, с. 87].

Основною метою людини, як вважав Бердяєв, є вихід у “Царство Духу”, подолання об'єктивації, як відчуження. Філософ наголошував, що весь світ повинен бути “моєю власністю”, і ніщо не повинно бути зовнішнім, яке знаходиться “поза мене”, екстеріоризованим, все повинно бути всере-

дині людини. У світлі цієї мети культура є неминучим шляхом людини і людства. Цього шляху неможливо уникнути. Ю. П. Івонін у статті “Творчість, культура і цивілізація у філософській концепції М. О. Бердяєва” наголошує, що “філософ вважає необхідним ізжити шляхи культури, щоб вийти за межі культури, до вищої творчості. Лише на вершинах культури творче сміливе прагнення зможе розбити кайдани культури, котрі приковують до цього світу” [5, с. 82].

Але культура як етап історії людства не може розвиватися безкінечно. У середині культури, на думку Бердяєва, вже апріорно закладені джерела наступних перетворень, як позитивних, так і негативних. “За Бердяєвим, у будь-якій культурі, на певному ступені її розвитку, починають виявлятися начала, котрі підривають духовні основи культури. Щоб зрозуміти долю культури, потрібно розглядати її у динаміці й проникнути у її рокову діалектику, оскільки культура є живим процесом, живою долею народів. І ось виявляється, що культура не в змозі утримуватися на тій серединній висоті, котрої вона досягає у період свого процвітання, її сталість не вічна. У будь-якому усталеному історичному типі культури виявляється зрив, перехід у такий стан, який не відповідає традиційному розумінню культури”, говорить Т. Сідорина у статті “Тема соціокультурної кризи у творчості М. О. Бердяєва” [7, с. 442].

Е. Смірнова у статті “М. Бердяєв про кризу культури” наголошує, що “...взагалі культура, як її розумів М. Бердяєв, “є невдачею творчості, є неможливістю досягти творчого перетворення буття”. Криза культури полягає у спробі вирішити цю проблему, але вона не здатна утворювати нові форми буття і у цьому її безсилля” [8, с. 72].

Стосовно питання існування та розвитку культури М. Бердяєв робить досить цікаве узагальнення. Він вважає, що в періоди творчого піднесення культура народжує цінності не для практичних утилітарних цілей або насолоди емпіричним життям, а заради цінностей як таких. Вона утворює істину заради істини та пізнання, красу заради краси, добро заради добра. У цьому всьому замало, вважав філософ, “реального, практичного життя”, пристрасної “волі до життя”, міцного прагнення організувати “життя”, насолоджуватися “життям”. У цьому всьому мало практичної користі. Історія і культура, на думку Бердяєва, є продуктом творчої роботи духу над природними стихіями. Завдяки творчості людина змінює світ, змінює суспільство. Творчість творить історію та культуру. “Об’єктивація завжди підкорює людину кінцевим, закріпачує її... Кінець історії є звільненням від влади кінцевого та розкриттям перспективи якісної безкінечності, тобто вічності” [3, с. 136].

Утворивши цінності, культура іманентно змінює свою спрямованість та входить, за поглядами О. Шпенглера, які він розкрив у праці “Присмерк Європи” [10], у цивілізацію. Створені цінності не можуть допомогти вступити у реальне життя та змінити його; зміни змінюють і саму культуру. Вона починає прагнути до практичної організації життя, до розповсюдження досягнутих результатів. Це прагнення до “реального життя” поступово починає руйнувати творчий дух культури. П. Сорокін у книзі “Микола

Бердяєв” писав: “Бердяєв зауважував, що в силу своєї аристократичності культурна творчість і культура все менш стають найвищою метою, перетворюючись на простий засіб “практичного покращення життя”, процвітання та добробуту. З деградацією культури воля до культури і вільної творчості слабшає та поступово вмирає. Культура іманентно приходить до занепаду і руйнується, оскільки перестає відповідати цілям та задачам, котрі висуває перед нею творча фаза” [9, с. 151].

Аналізуючи історичну генезу культури, М. Бердяєв робить висновок, що у першій половині ХІХ століття починається криза, сутінки європейської культури, загибель гуманізму. Філософ вважає, що ця епоха є кінцем нової історії та початком періоду нового середньовіччя. Новим середньовіччям Бердяєв називає ритмічну зміну епох, перехід від раціоналізму нової історії до ірраціоналізму або надраціоналізму середньовічного типу. На його думку, заклик до нового середньовіччя є закликом до революції духу, до нової свідомості. “До нового середньовіччя потрібно віднести будь-яку волю до релігійного об’єднання, поєднання розірваних частин християнського світу, волю до універсальної духовної культури, котра проявляється у вищому духовному шарі сучасного людства” [2, с. 242].

Криза культури, на думку М. Бердяєва, яскраво проявилася у творчості таких видатних майстрів як Ніцше, Достоевський, Ібсен, у працях яких відчувається незадоволеність, розчарування, страждання від двоїстості, безсилля сучасної їм культури. О. Андреев у книзі “Мистецтво, культура, надкультура” [1] наголошував, що на думку М. Бердяєва однією з причин кризи європейської культури є швидкий розвиток та засилля техніки, утворення нової форми дійсності — організованого життя, у якому людина радикально змінює своє відношення до часу та простору.

Треба наголосити, що бердяєвську концепцію творчості, як шляху подолання відчуження людини від суспільства, вважається за можливе застосувати до аналізу сучасного стану соціальних інститутів в умовах глобальних релігійних і політичних криз та пошуку духовної синтези, спрямованої на їх подолання. У сьогоденні творчість, що веде до подолання відчуження людини від суспільства, є надзвичайно актуальною у тому плані, що вона повинна виступати у вигляді ментально-релігійної синтези.

Пошуки такої релігійної синтези є нагальною необхідністю для сучасного світу з погляду на сучасний етап розгортання політичних та релігійних конфліктів, зокрема конфлікту іудеїв з мусульманським світом, конфлікту мусульманської культури з протестантською та інших конфліктів. Але ця релігійна синтеза повинна існувати не тільки у релігійному вигляді, а й у вигляді філософських вчень, одним із яких є бердяєвська концепція творчості.

Необхідно підкреслити, що сучасний стан світової системи визначається як сутнісно перехідний. Процес глобалізації вже значно послабив інститути та механізми відтворення національних держав. На жаль, зараз ще не вироблено адекватних підходів до створення їх заміни на глобальному рівні, і творчість вбачається однією з можливих альтернатив.

Відповідно до сучасної Української держави, це й візит Івана Павла ІІ

до України влітку 2001 року, протягом якого відбулася зустріч з автокефальними ієрархами України. Це було прецедентом, який є прикладом порозуміння для світової християнської спільноти. Це й ідея про Захід та Схід України, які у сучасній політичній ситуації виборюють право на збереження своєї ідентичності. За допомогою творчості потрібно знайти ті форми об'єднання, які повинні зберегти єдність України.

Таким чином, на основі попереднього викладу матеріалу, можна зробити наступні висновки. У своїх філософських працях М. О. Бердяєв дуже велику увагу приділяє проблемі творчості. Творчість, творчі акти є основою існування людини у світі. Творчість розуміється філософом як один із шляхів подолання людиною об'єктивної світу, однією із форм подолання людиною відчуження від суспільства.

Призначенням творчості філософ вважає подолання рабства. Творчість визначається внутрішньою духовною сутністю людини та шляхом до її самовдосконалення та самореалізації. Завдяки творчості людина змінює світ, змінює суспільство, своє власне існування. Бердяєв вважає, що завдяки творчості відбувається творення історії та культури, духовне преображення життя.

Література

1. Андреев А. Л. Искусство, культура, сверхкультура (Философия Н. А. Бердяева). — М.: Знание, 1991. — 64 с.
2. Бердяев Н. А. Новое средневековье // Смысл истории. Новое средневековье. — М.: Канон+, 2002. — С. 221-310.
3. Бердяев Н. А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии // Бердяев Н. А. Творчество и объективация. — Мн.: Экономпресс, 2000. — С. 9-138.
4. Бердяев Н. А. Самопознание: Сочинения. — М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО — Пресс; Харьков: Изд-во Фолио, 1999. — 624 с.
5. Ивонин Ю. П. Творчество, культура и цивилизация в философской концепции Н. А. Бердяева // Вечные философские проблемы. — Новосибирск, 1991. — С. 76-95.
6. Ищенко Ю. А. “О глубине над землею” (О Бердяевском дискурсе персонального выбора и поступающего мышления в его сравнении с идеей мышления-поступка Михаила Бахтина) // Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М. О. Бердяєва): Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. Вип. 1. — К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. — С. 403-410.
7. Сидорина Т. Ю. Тема соціокультурного кризису в творчестві Н. А. Бердяєва // Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М. О. Бердяєва): Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. Вип. 1. — К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. — С. 438 — 449.
8. Смирнова Э. В. Н. Бердяев о кризисе культуры // Русская философия и духовная культура современности: Тезисы к респ. научн. конф. — Иркутск, 1991. — Книга 2. — С. 72-73.
9. Сорокин П. Николай Бердяев // Кентавр. — 1992. — № 7-8. — С. 147-152.
10. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. — Т. 1. Гештальт и действительность. — М.: Мысль, 1998. — 663 с.

О. Ю. Билянская,

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
философский факультет, кафедра культурологии,
ул. Новосельского, 64, г. Одесса, 65000.

ШЛЯХИ ДО ПОШУКІВ НОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ВІДПОВІДНО КОНЦЕПЦІЇ ВІДЧУЖЕННЯ МИКОЛИ БЕРДЯЄВА

В статье анализируется философская концепция преодоления отчуждения человека от общества в творчестве Н. А. Бердяева. Личность, по Бердяеву, является свободной и творческой, она стремится найти пути объединения с обществом или освободиться от природной и социальной детерминации. Возможные пути преодоления духовного кризиса и объективации — появление обновленного христианства. Творчество человека выступает как конструктивный принцип бытия, предназначения человека в мире и один из путей преодоления отчуждения.

Ключевые слова: отчуждение, объективация, личность, культура, творчество, общество.

O. U. Bilyanska,

I. I. Mechnikov Odessa National University,
Faculty of Philosophy, Department of Culturology,
64, Novoselskogo street, Odessa, 65000 Ukraine

WAYS TO NEW IDENTITY OF PERSONALITY ACCORDING TO THE CONCEPTION OF ESTRANGEMENT OF NICKOLAY BERDYAEV

Summary

It is analysed in the article the philosophical conception of overcoming man's estrangement from society in Berdiayev's scientific work personality is free and creative, it tries to find the ways to unite with the society or liberate itself from natural and social determination. Appearance of the reborn Christianity may by the way to overcome spiritual crisis and objectivation. Man's creation emerges as constructive principle of existence, man's intending in the world and one of the ways to overcome the estrangement.

Keywords: estrangement, objectivation, personality, culture, creative, work, society.